

Tyr fra Tissø – et offerfund fra jernalderen

Lisbeth Pedersen, Kalundborg Museum & Anders Fischer, Kulturarvsstyrelsen

Tissø i Vestsjælland er gudens sø. Navnet er da også dobbelttydigt. Navnet henviser til det olddanske ord ti, som betyder gud, eller til den hedenske krigsgud Tir. Han hører i den nordiske mytologi til en ældre generation af guder i et fælles germansk tankegods, og var kendt for sin store tap- perhed. Tirs rolle syntes at være overtaget af Tor i løbet af jernalderen¹, men han har alligevel givet navn til både ugedagen tirsdag og til stednavne som for eksempel Tisvilde og Tirslund.

Guden Tir med én hånd. Tir var den eneste af guderne, der turde lægge sin hånd i pant i Fenrisulvens gab, da den blev bundet med dværgenes tryllelænke. Da snoren strammede, klappede ulven kæberne i, og Tir mistede sin hånd. Motivet findes blandt andet på denne guldbrakeat fra Trollhättan i Vestsverige. Hængesmykket er 2,8 cm i diameter. Efter Markvad 2003.

fortæller om en ung dansk prins, der flere gange kæmpede mod søuhyret Grendel og hans moder. Om søen står der: "... Ingen blandt mennesker er så klog, at han kender bunden..."².

Tissøs hemmeligheder

Vi får dog fra tid til anden kendskab til brudstykker af søens hemmeligheder. For eksempel dukkede i 1885 en 50 cm lang usædvanlig, økselignende genstande op nær Tissøs afløb til Nedre Halleby Å i 1885. Denne megaøkse har i kraft af sin størrelse og udformning formentlig haft symbolsk betydning og kan være lagt ud på søbunden for at påvirke stærke åndelige magter. Tidspunktet er usikkert. De bedste bud er

Våben og spektakulære genstande fra bunden af Tissø afslører, at navnet kan have rod i en mytologisk tankeverden og mentalitet, der rækker tilbage til århundrederne før Kristi fødsel. Det drejer sig om et tyrehoved af bronze, et tveægget sværd og en del spydspidser af ben, som ud fra deres form dateres til førromersk jernalder, perioden fra ca. 500 før vor tidsregning til Kristi fødsel.

Sværd, lanser, økser og spyd fra yngre jernalder, vikingetid og tidlig middelalder viser, at den rituelle praksis med ofringer i søen også foregik i oldtidens sidste årtusinde og sågar i kristen tid.

En nyligt dateret uroksestejle fra samlingerne på Kalundborg Museum føjer sig smukt til denne gruppe af offerfund og afslører, at vi langt fra kender den guddommelige søs hemmeligheder til bunds. Stejlens historie lyder næsten som et ekko af ordene i digtet 'Sangen om Bjovulf' fra 700-årene. Dette kvad

Tyreopsats af bronze fra Tissø. Den har oprindeligt prydet en pragtkedel fra Centraleuropa og har med sin eksotiske status på vore breddegrader været et værdigt offer til stærke åndelige magter i søens dyb. En fisker har med sit garn bragt opsatsen tilbage til overfladen og afleverede den til Nationalmuseet i 1891. Foto Nationalmuseet.

*Badeliv i Tissø anno 1914 og 2008. Tissø har været et yndet badested, og badegæster har fra tid til anden bragt nogle af søens hemmeligheder op fra bunden.
Foto Høng Lokalhistoriske Arkiv.*

Badelivet gentager sig, om end i mindre målestok, når Tissøs hemmeligheder skal afsløres. Foto Anders Fischer 2008.

Kongemosekulturen ca. 6.000 f. Kr. eller evt. bronzealderen ca. 1.000 f. Kr.³

Tissøs rituelle rolle kan dermed bygge på en mindst 7000 år gammel tradition. Fra Tissø og de tilstødende mosebassiner kendes da også mange offerfund fra yngre stenalder, bronzealder og flere perioder af jernalderen. Tissø hører dermed til komplekset af hellige moser i Åmosedalen, hvor søen i særdeleshed gemmer på hemmeligheder fra jernalderens og vikingetidens religiøse verden og hedenske handlinger. Offerfundene fra århundrederne omkring Kristi kendes især ved søens nordlige bred, mens spyd, lanser, økser og sværd fra oldtidens seneste perioder og fra tidlig kristen tid, jævnligt er dukket op ved søens vestlige bred⁴.

Store badedag

De hedenske ofringer i Tissø er bragt til overfladen på vidt forskellig vis. Flere kom for en dag ved vandstandssænkninger i 1880'erne og i 1930'erne, der tørlagde

de brednære dele af søen. Andre er lokaliseret med minesøger, og fiskere har som allerede nævnt fået unika i deres garn. Sågar søens badegæster har hentet specielle fund op fra bunden.

Som dreng bragte sognepræstens søn, Poul Holst Jespersen oldsager op fra søbunden to gange. Første gang var i begyndelsen af 1940'erne, da han under en badetur hev et vikingetidssværd med runer op af dyndet. Anden gang var i 1949, da han som 14-årig, fandt omtalte uroksestejle. Sværdet overgik senere til Nationalmuseet mod en danefægødtgørelse; stejlen gav Poul Holst Jespersen til Kalundborg Museum i 2005 og markerede fundstederne på et kort⁵. Det fremgik, at sværd og stejle var samlet op nogle få meter fra hinanden i det strøg ved den vestlige søbred, hvorfra der også er gjort fund af våben fra jernalder og vikingetid. Fundstedet lå nogle få hundrede meter fra Fugledegårdens marker, hvor der siden er udgravet store halbyg-

ninger og særlige kultiske indhegninger fra yngre jernalder⁶.

Der var imidlertid ikke noget, som umiddelbart talte for en sammenhæng mellem jernalderfundene og uroksestejlen. Uroksesten har nemlig været uddød på Sjælland i mere end 7000 år. Stejlen måler fra spids til knoglebase 40 cm, diameteren er ved basis 67 mm og omkredsen 310 mm, så den opfylder målene for en pæn stor uroksetyr⁷. Hornlaget er ikke bevaret. Det kan være opløst efter mange år i søvandet eller være trukket af for at få et flot horn til et særligt formål. Stejlen består derfor kun af knoglemassen og har derfor en nopret, ujævn overflade. Den blev lagt på magasin i forventning om, at den med tiden ville vise sig at få videnskabelig betydning.

Til glæde for formidlingen

Forventningerne blev til fulde indfriet i 2007, da Kulturarvsstyrelsen samlede materiale til formidling af Åmosedalens

Uroksestejlen fra Tissø. Hugspor afsat ved basis af stejlen og de øverste dele af kraniet, stammer fra jernøkser, der i sin tid skilte hornet fra kraniet. Da Kalundborg Museum modtog stejlen, sad den endnu bundet op med fiskesnøre på en træplade, som da den i sin tid prydede finderens drengeværelse. Foto Jens Olesen.

enestående kultur- og naturværdier. Kalundborg Museums samling af dyre- og menneskeskeletter fra Nordvestsjælland blev inddraget, fordi den er ret velbelyst og ganske mange af fundene stammer fra tørvegravning i Åmoserne i 1940'erne og 50'erne.

Uroksestejlen fra Tissø fangede opmærksomhed, fordi facetter ved stejlens basis så ud til at være spor fra en jernøkse. Her lå kimen til en sensation. De hidtil yngste urokseknogler fra Sjælland stammer fra en kongemoseboplads fra ca. 6.000 f. Kr. ved Villingebæk i Nordsjælland, mens en stejle fra Skødstrup Mark på Falster, der dateres til ældre bronzealder, menes at være importeret til øen.

I jernalderen var uroksen længe uddød i Danmark og nærmeste omegn. Den for-

svandt omkring 6.000 f. Kr. på Sjælland, omkring 5.500 f. Kr. fra Fyn og omliggende øer og ca. 1000 f. Kr. eller senere fra Jylland. Det store dyr fandt sine sidste revirer i de vidtstrakte, mellemeuropæiske skove i 15-1600 tallet. Den sidste urokse forlod denne verden i 1627 i Polen⁸.

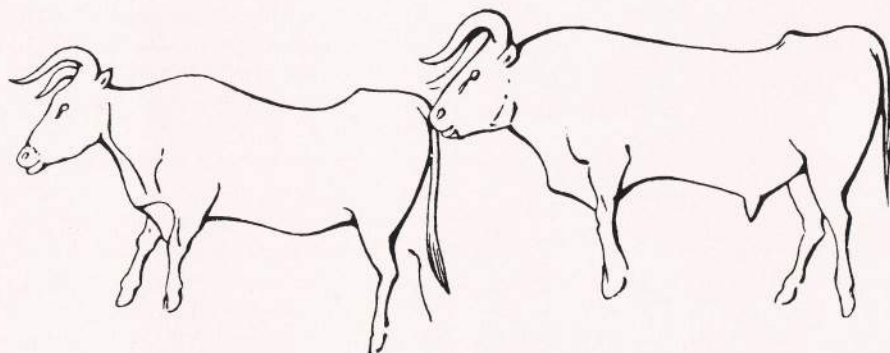
Knud Rosenlund fra Zoologisk Museum bekræftede, at stejlen stammer fra en urokse, og en prøve blev sendt til datering på Acceleratorlaboratoriet på Århus Universitet. Det daterede stejlen til 1494±34 BP, hvilket med 68,2% sandsynlighed svarer til intervallet 540-610 e. Kr.⁹ Den er dermed dateret til yngre jernalder og er ganske overraskende jævn gammel med stormandskomplekset fra 500 og 600-årene, som for nogle få siden blev udgravet ved Bulbrogård kun nogle få hundrede meter nord for vikingetidens kultsteder ved Fugledegård.

Stejlen fra Tissø er uden tvivl importeret fra Mellemeuropa. Om den har siddet på et importeret levende dyr, eller er bragt herop som en eksotiske vare, får stå hen i det uvisse. Ej heller er det i dag teknisk muligt at spore, hvor stejlen oprindeligt kommer fra. Men takket være finderens oplysninger er fundstedet på de hjemlige breddegrader indkredset til det område i Tissø, hvor økser, sværd, spyd og lanser har været lagt ud til gudens ære i jernalder og vikingetid, og har dermed kun ligget nogle få hundrede meter fra de store haller og kultområderne fra samme tid, som er påvist på Fugledegårdens marker.

Hornets hemmeligheder

Uroksestejlen er fortsat gådefuld. Vi ved ikke, om den i sin tid blev lagt ud i søvand for at gøre det lettere at trække hornlaget af, eller om stejlen blev lagt ud, efter at hornlaget var fjernet. Det lange

Urokseko og -tyr fra istidshule i Sydfrankrig. Uroksen var almindelig i det sydlige Europa under sidste istid. Den bredte sig i det danske landskab for 10.000 år siden. Uroksen var almindeligt storvildt, og det største kødlager for Maglemosetidens jægere, også for dem der levede i Mullerup mose for 9-10.000 år siden. De kolossale dyr kunne nå en skulderhøjde på 2 m, veje godt et ton og have en spændvidde mellem hornene omkring 1m. Urokserne blev mindre, og hornene trangere og mindre udadstræbende, i takt med at deres levesteder voksede til. Efter Aaris-Sørensen 1988.

hvidlige eller grålige horn med den drejede form og de sorte spidser har været ganske imponerende i forhold til almindelige horn fra tamokser. Uroksehornet må have haft en bemærkelsesværdig funktion; et fornemt drikkehorn eller et blæseinstrument er troværdige bud.

Fra Sverige kendes blæseinstrumenter af oksehorn fra jernalder og vikingetid¹⁰. De har, afhængig af længden, hornets drejning og udvidelsen ved munden, haft en kraftig, men også dump og glansløs lyd. Som instrument vil et horn, som det, der har siddet på stejlen fra Tissø, have haft en kraftfuld, gjaldrende klang, der leder tanken hen på guten Heimdal, der blæste i Gjallarhornet, så det kunne høres i alverden.

Det kan også have været et spektakulært drikkehorn, for sådanne havde en særstil-

Fundsteder for sværd og stejle ifølge finderens oplysninger.

ling i nordisk jernalder. De kendes som fornemme efterligninger i glas og guld og synes at have haft en religiøs betydning og ceremoniel funktion. For eksempel bød jætternes konge, Udgårdsloke, guten Tor at drikke af et langt horn, som hærdede hirdmænd kappedes om at tømme. For Tor blev det et ganske anstrengende drikkelag, fordi Udgårdsloke havde forbundet hornet med havet og satte Tor på en umulig opgave. Mere vensæle er motiverne på gotlandske billedsten og smykker fra jernalderen, hvor kvinder holder drikkehorn frem som velkomst til krigere på hest. Motivet kendes f.eks. fra valkyriebrocher fra Fugledegård-pladsen ved Tissøs vestbred, jf. side 10.

Så både i kraft af størrelse, form og farve har et uroksehorn, som det fra stejlen fra Tissø, været et særsyn på vore breddegrader. Som importvare fra Mellemeuropa må hornet have været en så sjælden og prestigebetonet genstand, at dens stejle blev anset for et værdigt offer til de stærke åndelige magter, der herskede i søen.

I nutiden forbinder vi Tissø med vandresourcer, rekreative værdier og en række kulturhistoriske interesser af national og international betydning. Vor virkelighed udgør dog kun et ganske kort tidsmæssigt intermezzo i forhold til de mange årtusinder, hvor søens vand spillede en central rituel rolle for egnens beboere. Så sent som i 1800-årene hed det sig, at drikker man af søens vand Skt. Hans aften, så overgår der ikke en noget ondt det næste år¹¹.

Noter/litteratur

¹ Hedeager, L. 1984, s.94: "Skygger af en anden virkelig. Oldnordiske myter". Samlerens Universitet.

² Haarder, A 1984 s. 11 og 82: "Sangen

om Bjovulf". GAD, København.

³ Fischer, A. 2003: "En megaøkse fra Tissøs mudderbund". Tissø og Åmoserne - kulturhistorie og natur. *Fra Holbæk Amt 2003*; Fischer, A. 2004: "Megaøksten fra Tissø". *Aktuel Arkæologi. Nyt fra vores fortid*. Nr. 6.

⁴ Pedersen, L. 2003: "Tissø – offersø, vandreservoir og rekreativ ressource". Tissø og Åmoserne kulturhistorie og natur. *Fra Holbæk amt 2003*. L. Pedersen red. Jf. i øvrigt årbogens øvrige artikler.

⁵ Tak til finder og giver, Poul Holst Jespersen fra Hvalsø for at have tilført samlingerne på Kalundborg Museum det specielle fund. Det er registreret under museumsnummer KAM 21.998.

⁶ Jørgensen, L. m.fl. 2003: "Stormænd, købmænd og håndværkere ved Tissø i det 6.-11. årh". Tissø og Åmoserne kulturhistorie og natur. *Fra Holbæk Amt 2003*. (L. Pedersen red.).

Jørgensen, L. 2005: "Hov og hør ved Tissø." *Ragnarok. Odins verden*. Silkeborg Museum.

⁷ Gotfredsen, G. 2006 note 23: Fischer, A. & Gotfredsen, G: "Da landbruget kom til Nordvestsjælland – tidlig tamkvæg i Åmosen." *Fra Nordvestsjælland 2005-06*. Andersen, A.H. red.

⁸ Aaris-Sørensen, K 1988: "Danmarks forhistoriske dyreverden. Fra istid til vikingetid". Gyldendal.

Aaris-Sørensen, K. 2004: "Bimpel-urokserne". *Aktuel Arkæologi*. Nr. 4.

⁹ Registratør Knud Rosenlund, Zoologisk Museum takkes på det hjerteligste for hjælp og oplysninger. Prøven har nr. AAR 11.128.

¹⁰ *Kulturhistorisk leksikon* bind 6, s. 671.

¹¹ Lidegård, M. 1999, s. 87: "Danske søer og vandløb fra sagn og tro". Nyt Nordisk Forlag.

Jf. i øvrigt Markvad. 2003: "Runer og runesten". Forlaget Yduns Æbler. Gedved.